

Микола Котляр

Княжий двір Романовичів. Кілька вступних зауважень

За середньовіччя, особливо раннього, держава по самій суті своїй була владою государя. Знамените висловлювання короля-Сонця Людовіка XIV «Держава — це я!» повністю відповідало суспільним реаліям, і не лише Франції XVII — початку XVIII ст., а й Галицько-Волинської Русі XIII ст. Адже великий князь уособлював владу і державність, а його оточення (бо в часи Романовичів то був уже двір з розгалуженою системою функцій і доручень придворним і військовим чином) і складало державний апарат, попервах, у X — першій половині XII ст., примітивний, що з часом все більше удосконалювався. Як писав відомий дослідник середньовічної Русі О. Є. Пресняков,

«князям довелось розгорнути сили цього останнього [двора], щоб організувати своє управління. Дружинники тримають міста як посадники, тримають воеводства, тисячі у стольних городах. Як і при кожній адміністративній системі, що визначається, це надає їхньому становищу певну самостійність, яка дає в їхні руки владу і вплив»¹.

Останніми роками позбавились інтереси і зусилля вчених у дослідженнях проблематики владних інститутів середньовічних суспільств. Вони вивчаються головним чином у західноєвропейських країнах із всебічно розвинутою історичною наукою. Студіювання у названому напрямку з початком нашого століття ведуться також у Росії². Удосконалення методики й методології досліджень, зокрема впровадження нових методик у поєднанні з підвищенням уваги до мікроісторичних процесів і явищ, зосередження її на історичних персонажах дозволяють поступово формувати сучасний образ двора як владного інституту, у внутрішньому світі й діяльності якого фокусувались всі сторони життя середньовічного суспільства³.

Не може бути сумніву в тому, що на Русі княжий двір мав свої особливості соціального, економічного, політичного та ін. характеру, тому не варто поширюва-

---

1 Пресняков А. Е. *Княжеское право в Древней Руси. Лекции по русской истории*. М., 1993. С. 206.

2 Див.: *Двор монарха в средневековой Европе: явление, модель, среда*. Под ред. Н. А. Хачатурян. Вып. 1. М.; СПб., 2001; *Королевский двор в политической культуре средневековой Европы. Теория. Символика. Церемониал*. Под ред. Н. А. Хачатурян. М., 2004.

3 Хачатурян Н. А. *Запретный плод... или новая жизнь монаршего двора в отечественной медиевистике. Двор монарха в средневековой Европе*. С. 13.

ти на нього всі висновки, зроблені на матеріалі західноєвропейських країн, Франції, Германії чи Англії. Разом із тим, загальноєвропейські закономірності еволюції людського суспільства поширювались і на східнослов'янський світ. Тому не варто вивчати процеси суспільно-політичного життя на Русі в ізоляції від аналогічних явищ у Центральній та Західній Європі.

Отож, двір государя був серцем середньовічної держави. Однак він не існував вічно, принаймні наївно було б думати, що той двір складається одночасно з виникненням того чи іншого князівства. Адже *«давньоруська державність народилась і розвивалась певний час у родоплемінному середовищі й більше ста років мала дружинний характер»*⁴. Панівна верства Давньоруської держави була представлена верхівкою дружини, з її членів протягом десятиліть складався елементарний апарат управління, дружина здійснювала збирання данини й судові функції.

Складання і еволюція княжого двору в XII–XIII ст.

Виникає природне питання: яким же чином здійснювалось управління князівством у часи, коли двору як владної структури ще не існувало?

Півстоліття тому історики, серед них і дуже авторитетні, уявляли керівний апарат давньоруського князя в XII–XIII ст. таким чином. З виникненням і розвитком вотчинного господарства, князівського і боярського, все більшу роль відіграють слуги-управителі.

*«Князь постійно оточений ними; вони управляють його домом, двором, господарством, що приносить все більший прибуток; з ними він звик радіти, вони входять до складу княжої молодшої дружини. Представники передньої старшої дружини тепер самі впритул зайнялись вотчинними і господарськими справами... Їх менше цікавлять княжі справи, а князь тепер менше відчуває потребу в "мужах батьків своїх". Тільки «думають» про всі важливі справи вони, як і раніше, разом»*⁵.

Зрозуміло, що йдеться про часи XII–XIII ст. А як було раніше?

У намальованій знаменитим нашим вченим яскравій й емоційній картині багато переглянуто пізнішими дослідниками. Але головна теза щодо значення управителів у княжому дворі є вірною. Та чи зберігає значення це положення для часів X–XI ст.? Навряд. Купка старшої дружини (і боярства, що входило до неї) не була структурована, обов'язки по управлінню державою чи хоч би маєм князя не були розподілені й чітко визначені. Безумовно, на практиці подібна

4 Мельникова Е. А. К типологии становления государств в Северной и Восточной Европе. *Образование древнерусского государства. Спорные проблемы.* М., 1992. С. 39.

5 Мавродин В. В. Социально-политический строй. *История культуры Древней Руси. Домонгольский период.* Т. II. Общественный строй и духовная культура. Под. ред. Н. Н. Воронина, М. К. Каргера. М.; Л., 1951. С. 23.

спеціалізація серед оточення князя могла існувати. Хтось серед дружинників чи бояр вправніше від інших збирав данину, інший мав нахил до судових справ тощо. Проте спеціалізація, і то не абсолютна, з'явиться лише тоді, коли утвориться *княжий двір* як постійна і неодмінна складова частина державного організму.

Отже, термін «княжий двір» у значенні владної структури зафіксований джерелами з XII ст. У такому значенні він продовжує виступати протягом усього XIII ст., та й пізніше.

Чинники, рушійні сили і обставини виникнення княжого двору як владної структури необхідно досліджувати у рамках вивчення суспільно-економічного і політичного розвитку Русі доби удільної роздробленості — тоді, коли той двір утворюється. Розвиток князівського і боярського землеволодіння, що призвів до політичного роздроблення країни і перетворив Русь на федеративну монархію (середина XII ст.), відіграв визначальну роль у перетворенні давньої примітивної системи управління, яка уособлювалась у княжій дружині, коли держава була відносно єдиною і централізованою, на нову структуру і організацію державного управління — *княжий двір*⁶. Безумовно, така трансформація проходила болісно для верхівки суспільства, бо у її перебігу частина бояр неминуче відсторонювалась від управління, а на їх місце приходили інші, з часом все більше незначні люди.

Історики по-різному пояснювали зміну дружини двором. Виглядає ймовірною гіпотеза, за якою це сталося внаслідок розділення до того відносно єдиної Давньоруської держави на окремі князівства і землі, зі становленням і розвитком князівських доменів (володінь) і, головне, з втратою панівним класом загальнодержавної корпоративності у вигляді дружини по мірі розвитку боярської вотчинної власності⁷.

Сфера діяльності княжого двору, принаймні в XIII ст., зовсім не обмежувалась збиранням данини, судовими і адміністративними функціями. Виключне становище суверена, від якого залежали всі інші в князівстві, зумовлює статус двора протягом усієї історії середньовіччя як центра політичної системи, що виходить за межі приватного життя і приватного житла монарха. Двір був резиденцією государя і політичним центром держави. У своєму складі він налічував кілька десятків, а то й сотень чоловік (так було у великих князівствах: Галицько-Волинському, Чернігівському, Володимиро-Суздальському), і це пояснюється не лише суто управлінськими функціями, а й тим, що люди двору були водночас і охороною, і адміністраторами, і радниками, і навіть військовою силою, що завжди перебувала в руках суверена.

Сучасна наука вважає, що членів двору, як посадовців, так і міністеріалів, поряд із несенням служби государю, об'єднували неформальні особисті зв'язки, які

---

6 Свердлов М. Б. *Домонгольская Русь. Князь и княжеская власть на Руси VI–первой трети XIII в.* СПб., 2003. С. 591.

7 Горский А. А. *Древнерусская дружина.* М., 1989. С. 81.

охоплювали також досить широке коло учасників дійства — особисту охорону князя, його слуг і улюбленців. Стосункам між людьми двору були притаманні суперництво та інтриги, що якоюсь мірою врівноважувались відносинами солідарності й взаємодопомоги⁸. Це особливо наочно видно на прикладі двору Данила Романовича Галицького, в якому постійно суперничали і бояри різного походження (і різної політичної орієнтації), і воєводи, що прагнули першості, і посадовці, й навіть міністеріали — нижчі службовці, що не обов'язково були шляхетного роду.

Певна й відносна в умовах роздроблення Русі стабільність двору як державної структури спиралась на традицію служби княжих дружинників, що бере початок у сивій давнині. Ще в XIX ст. історики (М. П. Погодін та ін.) дійшли висновку, що вже у XII–XIII ст. служба княжих дружинників, принаймні, тих, хто потрапив на сторінки літопису, була нерідко спадковою. Тим більше підстав, здається, вважати, що така служба мала місце в попередній час: в X–XI ст., коли дружинники не мали ні землі, ні цінностей і повністю перебували на утриманні свого князя і залежали від нього в усьому. Коли дружинники (а далі й член двору, особливо міністеріал, котрий звичайно належав до отроків і молодших дружинників) вступав на службу до князя, він складав присягу за себе і за своїх дітей вірно служити йому.

«Двір великого князя складався поступово, з місцевих і приїжджих слуг, котрі в час вступу на службу за своєю попередньою бойовою репутацією і за особистими заслугами розміщувались у встановленому порядку. У кожного було своє “місце” і своя “честь”, і кожний дорожив своєю службовою честю. Двір великого князя як апарат влади був міцним організмом, що повільно складався, а зовсім не випадковим набродом випадкових людей»⁹.

Історикові середньовіччя особливо важливим уявляється вивчення ролі двору в становленні і розвиткові державності, про що маємо, на жаль, лише принагідні й випадкові вказівки джерел, насамперед Галицько-Волинського літопису. Те ж саме можна сказати і про змальовані джерелами обставини розвитку давньоруської державності в XII ст. навколо Києва.

Чільними питаннями наших студій є вивчення обставин і встановлення часу виникнення самої владної структури, що називається «княжий двір». В. Д. Назаров, якому належить одне з небагатьох серйозних досліджень теми, впевнено написав: «Сам інститут двору виник ... не пізніше останньої третини XII ст.»¹⁰. Свої висновки він побудував на новгородському і володимиро-суздальському літописанні, та є серйозні підстави поширити їх на давньоруське суспільство XII–XIII ст. взагалі.

8 Хачатурян Н. А. Запретный плод... С. 17.

9 Веселовский С. Б. Исследования по истории класса служилых землевладельцев. М., 1969. С. 466–469.

10 Назаров В. Д. «Двор» и «дворяне» по данным новгородского и северо-восточного летописания (XII–XIV вв.). Восточная Европа в древности и средневековье. М., 1979. С. 104.

Сильний і постійний імпульс розвитку двір постійно одержував саме завдяки тому, що ця структура, породжена настанням роздробленості, була особливо важлива для государя і його влади за доби політичного роз'єднання країни. Бо двір як близьке оточення князя і бойовий загін, що завжди був під рукою, був конче потрібний у роки, коли князі боролись за все нові й нові володіння, часто змінювали столи, перебираючись з менш вигідного і престижного на кращий. Тоді двір теж перебирався у нове для нього місто, вирішальним чином впливаючи і на його життя, і на життя волості.

Вже мовилось, що двір як особлива структура вірних князеві служилих людей зберігався при переїзді государя з одного князівства до іншого. Тому двір — спадкоємець дружини — являв собою завжди готову до дій внутрішню структуровану організацію бояр і дворян-слуг, загін воїнів, адміністративний апарат і довірених слуг княжого двора. Попередніх молодших членів дружини «отроків» замінили слуги-дворяни. Літописи та інші джерела знають різновиди людей двору, таких, як тіуни, стольники, меченоші, сидільничі та ін. Однак то спочатку ще не були придворні титули чи посади, а лише тимчасові доручення.

Княжий двір попервах виконував ті самі функції, що й дружинна управа. Бояри представляли государя на місцях, у найвизначніших містах князівства. Данини і судові мита на користь князя, як і раніше, збирали посадники й тіуни, адміністратори князівського панського господарства. Із зібраного вони виділяли десятину церкви і залишали частину собі як утримання на службі — податна і адміністративно-судова система матеріально забезпечувала княжих людей грошовим і натуральним кормом за виконання посадових обов'язків. Як писав знавець проблеми, *«особливим видом такого забезпечення за васальну службу залишалися прями роздачі князем із казни матеріальних цінностей: золота і срібла»*¹¹. Такі винагороди сягають коріння у сиву давнину.

У вступній статті до *Новгородського першого літопису* молодшого ізвода книжник із захопленням і ностальгією згадує про ідеальні часи відносин між князем і дружиною:

*«Како быша древни князи и мужие ихъ, и како отбараху Руския земль, и ины страны придаху под ся; тѣи бо князи не збираху многа имѣнья, ни творимыхъ вирь, ни продажъ вѣскладаху люди; но оже будяше правая вира, а ту возмя, дааше дружину в оружье. А дружина его кормяхуся, воююще ины страны и бьющееся и рекуще: “Братие, потягнемъ по своемъ князю и по Русской земль”»*¹².

Прочитовані яскраві слова відносяться не лише до дружини — з перебігом часу вони все більше стосувались усіх васалів князя: бояр, урядовців і слуг.

Зовні все в XII–XIII ст. виглядало, як і раніше. Ті самі люди здійснюють від імені государя владні та інші функції, як і раніше, одержують ту саму, звичну ви-

¹¹ Свердлов М. Б. *Домонгольская Русь...* С. 591, 596.

¹² *НПЛ*. С. 104

нагороду. Але в дійсності все було набагато складніше. Організація служилих государю людей зазнає серйозних змін під впливом загальних і універсальних для всієї Русі процесів соціального, економічного й духовного життя викликаних, знову-таки, наростанням удільної роздробленості. Купка мало організованих дружинників, що забезпечувала функціонування влади, поступово переростає в організацію державного управління — *княжий двір*.

Становлення двору Данила

По загибелі Романа Мстиславича у Польщі влітку 1205 р. створене ним Галицько-Волинське князівство захиталося. Галицькі бояри повстають проти його осиротілої родини, і вдова з дітьми перебирається з Галича до Володимира-Волинського. До кінця 1206 р. княгиня Анна з синами залишалася у Володимирі. Навколо неї був княжий двір, — вірніше, те, що від нього залишилось. Галицькі бояри, члени того двору, геть усі зрадили, волинські ж ...майже про всіх із них нічого невідомо, але знайшлися ті, хто допоміг родині Романа Мстиславича у скрутну годину. Дізнавшись про зраду бояр Мончука і Нечипора, Анна «свѣтъ сътвори с Мирославом [и] съ дядькомъ, и на ночь бѣжаша в Ляхы». Сама втеча родини Романа з небезпечного для неї Володимира описана в Галицько-Волинському літописі вельми барвисто і романтично. Адже він є не лише історичною пам'яткою, а й літературним твором надзвичайно високого рівня. У його тексті щедро розсипані описи історичних подій і персонажів, що рясніють метафорами, гіперболами, вишуканими епітетами і порівняннями.

Отже, Анна з малими синами залишає Володимир-Волинський:

«Данила же възме дядько предъ ся, изыде из града. Василка же Юрий попь с кормилицею възме, изыде дьрою вонъ изъ града. Не вѣдяху бо [княгиня] камо бѣжашю, бѣ бо Романъ убиенъ на Ляхохъ, а Лестко мира не сътвори»¹³.

З літописної оповіді виходить, що залишена усіма, крім чотирьох вірних їй людей, княгиня Анна вночі, мов злочинниця, крізь пролом у стіні володимирських укріплень (що залишився від часу попередньої війни) з малими хлопчиками вибирається з міста — і не знає, куди подітися!

Гадаю, книжник надмірно драматизував обставини втечі Романової вдови з дітьми із Володимира — і без того вельми драматичні. Адже Анна аж ніяк не могла бути самотньою в стольному граді Волинського князівства. З нею була принаймні частина волинського двору чоловіка, навколо неї з синами залізною стіною стояла випробувана у битвах рицарська дружина Романа, на її боці були громадяни Володимира та й інших міст князівства — про це дізнаємося з наступних розповідей Галицько-Волинського літопису. Нарешті, продовжував діяти

13 Галицько-Волинський літопис. Дослідження. Текст. Коментар. За ред. М. Ф. Котляра. С. 78.

союзний договір, укладений Романом Мстиславичем з польським князем і угорським королем.

Думаю, що насправді Анна з Данилом і Васильком залишила невдячний Володимир відкрито і демонстративно — у супроводі двору, відданих їй волинських бояр і закутої в залізо дружини, під хоругвами і стягами Романа. Мабуть, її радники, і серед них найперший Мирослав, тверезо зважили сили і зрозуміли, що здолати Ольговичів з їхнім чималим військом, ще й підтримкою київського князя і угорського короля, не вдасться. З того часу розпочинається сумна і тривала одіссея блукань малих Романовичів і їхньої матері по чужих світах. У тих блуканнях складався їхній мандрівний двір.

Довгий час основу того двору складатимуть волинські бояри Романа, його посадовці та міністеріали. Вони йшли за своїми ще малими князями всюди, куди закидала їх доля. 1211 р. угорський король вирішив посприяти поверненню Данила на галицький батьківський стіл. Данило жив тоді в Угорщині, на Волині залишався його брат Василько з матір'ю. Навколо них скупчився волинський двір. Коли Данило з угорським військом наближався до Галича, він одержав підмогу від брата:

«Василку же княжащю в Белзь; прийдоша же оть него Великий Вячеславъ Толъстый, и Мирославъ, Демьянь и Воротиславъ, и инии бояре мнози, вои оть Белза...»¹⁴.

Імена цих бояр не раз траплятимуться в *Галицько-Волинському літописі* на його наступних сторінках. Вони складатимуть основу двору спочатку Василька, а потім і Данила. Не повинна вводити в оману та обставина, що ці бояри згадуються в основному в бойових епізодах. Адже двір середньовічного государя на Русі був чи не в першу чергу воєнною організацією. А глава двору — дворський — звичайно належав до кола довірених і кращих воєвод князя, про що буде докладно сказано далі.

Двір Данила Романовича був мандрівним, переходячи слідом за князем з Галича до Володимира, з Володимира до Белза, далі до невеликих міст Кам'янця, Тихомля і Перемиля... Коли Романовичі почнуть повертати собі Романову «отчину», утвердившись спочатку у Володимирі-Волинському, а потім і в Галичі, двір усюди супроводжуватиме Данила. А коли в 1213 р. брат у перших Романовичів Олександр Всеволодич при допомозі краківського князя Лешека виганяє малого Василька разом із матір'ю з волинського міста Белза (де він тоді княжив), «бояре вси не изнефъришася, но идоша вси съ князем Василкомъ в Камінець»¹⁵, що його він одержав замість втраченого.

Вірності волинського двору, успадкованого від батька, Романовичі великою мірою зобов'язані своїми політичними здобутками, відвоюванням у князів-конкурентів, угорських королів і польських князів, спочатку Волинської землі, а

¹⁴ *Галицько-Волинський літопис*. С. 80.

¹⁵ Там само. С. 81.

далі Галицької. Того самого 1213 р. Лешек краківський зібрав на Волині військо, щоб вигнати з Галича боярина Володислава, котрий там самочинно вокняжився. На його заклик прийшли Данило Романович з Кам'янця, Олександр Всеволодич з Володимира, його брат Всеволод з Белза, «когождо съ своими вои. Бѣ бо вои Даниловы болши и крѣпльши, бяше бояре велиции отца его вси у него»¹⁶. Бояри двору Романа Мстиславича не лише залишились вірними його синові, а й привели з собою загони озброєних людей. Напевне, ці загони складались як з утримуваних тими боярами особистих дружин, так і з приведених їхніми васалами ратників¹⁷.

Навіть коли один з Романовичів ненадовго від'їжджав з князівства, з ним їхали чини двору. Навесні 1230 р. «еха Василько к Суждалю на веселе шюрина свого, к великому князю Гюрьгю [Юрію], поемъ Мирослава с собою и ины»¹⁸ — людей двору. Мирослав належав до найближчого оточення Романовичів. Він був видним адміністратором, полководцем і дипломатом. Напевне, саме як дипломата і взяв його с собою Василько. Незадовго перед тим (в 1226 чи в 1229 р.) Василько Романович одружився з донькою того володимиро-суздальського князя Юрія Всеволодича Дубравкою (Дубравою)¹⁹. Мирослав, слід гадати, сприяв тому шлюбові. А от про яке весілля йдеться в процитованому тексті, залишається неясним. Сам Юрій Всеволодич одружився 1211 р. з донькою чернігівського князя Всеволода Чермного Агафією, котра загинула під час здобуття ордами Батия Володимира на Клязьмі 7.02.1238 р.²⁰ Зрозуміло тому, чому саме Василько подався до Володимира: з родичем йому було зручніше, ніж Данилові, вести перетракти.

Двір Данила Романовича і люди того двору виступають на сторінках *Галицько-Волинського літопису* (в основному і в більшості випадків єдиному джерелі) майже виключно в бойових обставинах — причиною тому було буремне життя Романовичів особливо старшого серед них. Чільними людьми того двору були воєначальники — воєводи.

Звичайно воєводи Данила очолювали великі контингенти його війська, брали участь у великих і малих битвах і війнах. А навколо государя стояв його двір, що також являв собою чималу військову силу, здатну вирішувати на користь свого князя бодай локальні конфлікти. Військовим підрозділом двору («малой дружиной») командували віддані йому люди, котрі, поза сумнівом, були досвідченими і вмілими воєначальниками. У цьому переконує літопис. У 1219 р. Данило Романович відвоював у Лешка Білого загарбані тим землі Західної Волині.

---

16 *Галицько-Волинський літопис*. С. 81.

17 Котляр М. Ф. *Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX–XIII вв.* К., 1985. С. 132.

18 *Галицько-Волинський літопис*. С. 92.

19 Донской Д. *Справочник по генеалогии Рюриковичей*. Ч. 1. Ренн, 1991. № 428. С. 152; Baumgarten N. *Généalogies et mariages occidentaux des Rurikides russes du X au XIII siècle*. Roma, 1928. Tabl. III, p. 16.

20 *ПСРЛ*. Т. 1. Стб. 435, 463, 518.

Польський князь вирішив повернути їх собі. Напад польського війська був несподіваним, тому волинський государ, як можна зрозуміти з літописної розповіді, послав проти нього воїнів двору:

«Веснь же бывши, ехавше ляхове воевать, и воеваша по Бугу. Посла по них Даниль Гаврила Душиловича, и Семена Олуевича, Василка Гавриловича; и билася, ... и воротилася с великою честью в Володимир»²¹.

Тотожним чином варто інтерпретувати свідчення галицького книжника кількома місяцями пізніше того самого року. Тесть Данила Романовича Мстислав доручає йому залишити Галич, який він захищав від угорського короля і ворожих Романовичам бояр. «Даниль же изыде из Дьмитромъ тысяцким, и с Глѣбомъ Зеремѣвичемъ, и с Мирославомъ изыдоша из града»²². У цьому тексті названо чільних посадовців двора Романовичів. Перед нами одне з перших, хай непрямих, свідощтв про той двір.

У 1228 р. Данило і Василько скористалися силами свого двору, аби вибити з Луцька (що йому тоді належав) амбіційного Ярослава Ингваровича, котрий раптово вдерся до міста: «Посласта на нь [Ярослава] Андрѣа, Вячеслава, Гаврила, Ивана»²³ — зрозуміла річ, на чолі загонів, що складались із людей двору. Та не завжди государ посилав воїнів свого двору під проводом когось з посадовців. Бувало, він сам очолював двір. У 1230 р. Данило зненацька напав на ватажка боярської опозиції Судислава. Щоб досягти ефекту несподіваності, князь використав своїх дворян. Як повідомляє літописець, він «иде въ малѣ дружинѣ къ Галичу». Захоплений раптово, Судислав не став чинити опору невеликому загонові свого пана й утік²⁴.

Поза сумнівом, дворяни виступають у джерелі в описі яскравого епізоду гострого зіткнення Данила Романовича з великим галицьким боярством 1231 р.: «Самому же Данилу съзвавъшю вѣче, оставшюся въ 18 отрокъ вѣрныхъ, и съ Демьяномъ тысяцкымъ своимъ...». Князь звертається до городян із закликом підтримати його проти ворогів, а вони запевняють його у вірності. А соцький Микула кидає крилаті слова: «Господине! Не погнетши пчель, меду не ясти!»²⁵. Так образно молодший посадовець двору Данила вказав князеві на необхідність безжальної розправи з боярами²⁶. У наведеному фрагменті джерела виступає військова (двірська) структура: разом з князем перебуває тисяцький, а пораду дає йому сотник, найімовірніше, контингенту його двору.

21 Галицько-Волинський літопис. С. 82.

22 Там само. С. 83.

23 Там само. С. 89.

24 Галицько-Волинський літопис. С. 92.

25 Там само. С. 94.

26 На поширеність цього прислів'я у давньоруському письменстві вказує наведення його у польській «Великій хроніці» XIII ст., де вона прикладається до батька Данила Романа Мстиславича (*Великая хроника о Польше, Руси и их соседях XI–XIII в. М., 1987. С. 137*).

Особливістю мандрівного двору Данила Романовича був його строкатий склад, коли в ньому одночасно перебували волинські й галицькі бояри. До того ж останні, в залежності від стратегічної обстановки і власних намірів, то відходили від того двору, то поверталися до нього. Галицькі великі бояри в абсолютній більшості були корисливими й цинічними пристосованцями, вони, нітрохи не вагаючись, зраджували свого князя, як тільки це їм бачилось вигідним. У Галицько-Волинському літописі розкидано багато свідчень мовленого мною. Наведу лише один приклад чергової подібної зміни складу двору Данила Романовича.

Справа йшла до остаточного утвердження Данила в Галичі. Навесні 1230 р. галичани (бюргерство, міські верхи) прислали посла до Данила із закликом: «Судиславь шель есть в Понизье, а королевичь в Галичи осталь, а пойди борже!»²⁷. Цитата лаконічно розкриває політичну обстановку в Галичі. Царював посаджений проугорською партією бояр королевич Андрій, а фактично всіма справами вершив глава тієї партії Судислав, якого ворожий йому галицький книжник називає все ж таки Великим, — мабуть, беручи до уваги його політичну, військову і фінансову потугу. Данило виявив себе в цій ситуації вмілим полководцем: він послав військо на чолі з своїм кращим воєводою Дем'яном проти Судислава і розгромив його, а сам на чолі кіннотників свого двору («въ малѣ дружинѣ») кинувся до Галича.

Данило Романович почав облягати Галич. Переконавшись у марності спроб втримати ситуацію, галицькі бояри, наче нічого не сталося раніше, всі перекинулися на бік переможця і влилися до складу його двору: «И прииде же Демьянь²⁸ съ всѣми бояры Галицкими, съ Мирославомъ и с Володиславомъ²⁹ и съ многыми боярами галицкыми»³⁰. М. С. Грушевський образно підсумував зміст тих подій:

«До Данила наспіли полки, а що важніше — Галицька земля підіймалася, стаючи по стороні Данила, і багато галицьких бояр прилучилося до його війська³¹. В таких обставинах, та ще й супроти прихильності до Данила самої людності Галича, малій угорській залозі не було надії удержатися, і королевич капітулював»³².

І все ж таки гнучкість і безпринципність галицьких бояр мала якісь межі в суспільній уяві. Не можна було й не зважати на вороже ставлення людності стольного града до лихого і бунтівного боярина, що підтримував угорського короля і не вагався у тому, щоб підсадити королевича на галицький престол. По тому, як угорська залага Галича здалася на милість переможця, «пусти [Данило] сына его [угор-

27 Галицько-Волинський літопис. С. 92.

28 Тисяцький Данила.

29 Галицький боярин.

30 Галицько-Волинський літопис. С. 92.

31 Головне, і до його двору!

32 Грушевський М. *Історія України-Руси*. СПб., 1905. Т. III. С. 47.

ського короля] и проводи и до реки Днѣстра; изыде же с нимь единь Судиславъ, на нь же метаху [городяни] камене, рекуще: “Изыди из града, мятежниче земли!”³³.

Отож, повністю скомпрометований в очах суспільства і Романовичів Судислав змушений був піти геть разом з молодим Андрієм-королевичем, — інакше б йому, напевне, було не зберегти голови.

«Галичани зробили демонстрацію проти Судислава: кидали в нього камінням і кричали: “Забирайся з города, ворохобнику!...” Мабуть, галицька людність, котра так рішуче й з ентузіазмом підтримала Данила Романовича, сподівалася, що Данило на цей раз міцно заволодіє Галицькою землею. Та ці надії не справдилися»³⁴.

Дійсно, спливе ще нескінченно довгих (для Романовичів!) вісім років, перш ніж Данило утвердиться в Галичі. І не останню роль у цій тривалій паузі зіграло те, що його двір не був монолітним у соціальному плані й єдиним у досягненні мети — галицьке боярство, що час від часу входило до складу княжого двору, противилося державотворчим планам і діям свого князя.

Місце двору в державотворчості государя

Лише з часу утвердження Данила Романовича на галицькому столі (1238 р.) доводиться говорити про активну діяльність частини княжого двору у підтримці державотворчих планів і дій государя. Найближче оточення князя з волинських бояр, котрі й склали довгий час (аж до остаточного придушення ним галицьких олігархів) його двір, протягом 20-х — більшої частини 40-х років XIII ст. були вірними помічниками Данила у подоланні спротиву боярської опозиції, відбитті агресії з боку угорських, польських і литовських володарів, у відновленні господарства, підупалоگو завдяки іноземній окупації й боярським грабункам, зміцненні війська і укріпленні рубежів. Із посіданням Данилом верховної влади на Волині і в Галичині від двору вимагались нові ідеї, плани й зусилля.

Злам опозиції був чи не головною державотворчою ідеєю Данила, а впровадження її в життя потребувало граничного напруження сил — і активної підтримки княжого двору.

Найбільшу тривогу у князя бояри викликали й після 1238 р. — вони не скорилися, лише припишкли, чекаючи зручної години, щоб, як звичайно, піднятися проти государя. Було б наївним сподіватися, що одразу по тому, як Данило 1238 р. сів на престол свого батька, галицьке боярство схилиться перед ним. Воно визнавало лише один аргумент — збройну силу. Та оскільки князь тримався тоді на престолі міцно, підтримуваний всім загалом міського й сільського населення, бояри були змушені на якийсь час (вони сподівалися, що на невеликий)

³³ Галицько-Волинський літопис. С. 92.

³⁴ Грушевський М. *Історія України-Руси*. Т. III. С. 47–48.

схилитися перед государем. Тому подолання опору галицького боярства належало до числа головних державотворчих зусиль Романовичів.

Виникає природне питання: чому князь, котрий наскрізь бачив заколотників й інтриганів-бояр, все ж таки відносно м'яко поводився з ними, навіть коли вони потрапляли йому до рук? Адже бояри не раз зазіхали на життя Данила, скидали його з престолу, закликали на його стіл різних, в основному ворожих йому, конкурентів? Відповісти на таке, здавалося б, просте запитання дуже нелегко. І не лише тому, що історики не знають усіх фактів і явищ, що нуртували в галицькому суспільстві. Адже джерела тих часів збереглися лише у фрагментах — за винятком хіба що Галицько-Волинського ізводу. Але ж його укладачі розкривають перед нами далеко не всі мотиви й рушійні сили діяльності своїх героїв — та чи й знали вони їх самі у всіх випадках?!

Річ у тому, що в 1219–1245 рр. Данило ніколи не був повновладним государем ані в Галичині ані навіть на Волині. Його оточувала юрба великих феодалів, серед яких перше місце посідали волинські бояри батька, його радники і сподвижники, члени його волинського, а потім і галицько-волинського двору. У боротьбі за повернення до Галицької землі князю доводилось входити у приязні стосунки з частиною верхівки галицького боярства, навіть уводити когось із них до свого двору, — хоч би для того, щоб розколоти його. І це йому вдалося зробити, як свідчить розвиток подій³⁵.

Таким чином, Данило Романович тисячами ниток, своєрідних кровноносних судин був зв'язаний з верхівкою феодального класу Волині й Галичини. Тому йому доводилось зважати на думку близьких до нього людей, котрі з почуття класової солідарності не могли схвалити кривавої, навіть судової, розправи над кимось із бояр, хай і ворожих князеві й особисто їм. Це створило б небезпечний прецедент — чого доброго, простий народ вирішить, що його панів можна судити і стинати їм голови! А до того ж частина тих бунтівних бояр входила до складу двору Данила.

У пам'яті государя, ймовірно, з малих літ жила страшна картина повішення князів-Ігоровичів галицькими боярами у 1211 р. Вона, слід гадати, міцно відкладалась у свідомості Данила, тоді ще десятилітнього княжича. Нарешті, його влада в Галичі у перший період його утвердження в місті (1238–1245 рр.) ускладнювалась несприятливою політичною ситуацією на Русі. Йому приходилось зважати не лише на боярські підступи, а й на агресію з боку Угорщини й зазіхання чернігівських князів. До всього того, Данило задумав утвердитись у Києві (й зробив це 1238 р.) і не хотів до часу дратувати бояр. Кампанія проти них була попереду.

Лише після Ярославської битви в липні 1245 р., в якій Данило здолав угорське військо, приведене Ростиславом чернігівським, і загопи ворожих Романовичам бояр, у государя з'явилася нарешті можливість раз і назавжди покінчити з

---

35 Котляр М. Ф. *Данило Галицький*. К., 2002. С. 125–137, 203–233 та ін.

бунтівними боярами, котрі противились його державотворчим діям. По закінченні битви «Жирославъ³⁶ же приведе Влодислава³⁷, злаго мятежника землі, в отъ же день и тѣи убиень бысть и инии [бояри]»³⁸. Було страчено багато ворожих Данилові галицьких бояр.

Ярославський триумф підбив ризик під сорокарічною боротьбою княгині Анни та її дітей з антидержавним боярством і за відновлення створеного Романом Галицько-Волинського князівства. За князювання Романовичів у 1245–1258 рр. воно зробилося наймогутнішим на Русі, а Данило став повновладним государем Галицької й Волинської земель³⁹.

Таким чином, Данило здобув перемогу над Угорщиною, придушив боярську опозицію й відновив об'єднане Галицько-Волинське велике князівство. Та ця вікторія мала гіркий присмак, бо на Русі на довгі роки встановилась принизлива і жорстока влада монгольських ханів. Її ярмо Данило дуже скоро відчув на власній шії.

Ще навесні 1241 р. орди Батия завоювали Галицько-Волинську Русь, винищивши й забравши у полон значну частину населення, зруйнувавши міста і села, витоптавши луки і поля. Після руйнівного рейду в Центральну і Південно-Західну Європу монголи повернулись до Східної Європи, де заснували у гирлі Волги розбійницьку державу — Орду (в літературі її звичайно звать Золотою Ордою).

Монголо-татари були загалом прагматичними правителями. Батий та інші хани не стали руйнувати систему феодальної влади й соціальну структуру князівств і земель, що складалися впродовж кількох століть. У тих структурах провідну роль відігравали княжі двори, що в нових умовах особливо придалися завойовникам. Монголи розуміли, що без сприяння місцевих князів і бояр їм буде важко правити на Русі. Тому і Батий, і його наступники в Орді не скидали з престолу князів, а ставили їх у залежність від себе, вимагаючи, щоб ті обов'язково їздили на поклін і затвердження на столах до ханської ставки в Сараї на Волзі⁴⁰.

Поневолувачі вправно скористалися із страху руського панівного класу перед втратою привілейованого становища, земель і багатств. Граючи на цьому, а також на боязні багатьох князів перед народними масами, хани й їхні баскаки на Русі вміло перетягнули на свій бік більшість із них, і вони стали служити їм на совість. Так, унаслідок класової змови між монгольськими і руськими панівними верствами останні зрадили свій народ⁴¹. Проте не всі князі схилились перед завойовниками і стали зрадниками. До таких мужніх руських государів належав Данило Галицький.

36 Один з членів двору Данила.

37 Проводир ворожої Романовичам боярської партії.

38 *Галицько-Волинський літопис*. С. 108.

39 Котляр М. Ф. *Данило Галицький*. С. 265–266

40 Див.: Насонов А. Н. *Монголы и Русь*. М., 1940.

41 Греков Б. Д., Якубовский А. Ю. *Золотая Орда и ее падение*. М.; Л., 1950. С. 218–232.

Сплондрована ордами Батия Руська земля лежала в руїнах і згарищах. Але народ знайшов у собі сили відбудувати знищені ворогом міста і села, помалу відродити землеробство, тваринництво, ремесла, промисли і торгівлю. Серед князівств і земель Південно-Західної Русі життя почало відроджуватися найперше у Галицько-Волинському князівстві, що великою мірою пояснюється державотворчою діяльністю Романовичів. Позитивну роль у цьому відіграв княжий двір. Галицький книжник свідчить, що по «Батієвому погромі» Данило

«нача призывати прихожаа нѣмци [іноземців] и Русь, и иноязычники и ляхы: идяху день и в день, и уноты⁴² и мастери всячи бѣжаху ис Татар, съделници и лучници, и тулници, и кузнеци жельзу и мѣди, и сребру. И бѣ жизнь, и наполниша дворы окрест града, поле и села»⁴³.

Мабуть, не випадково у наведеному тексті джерела серед ремісників названі самі лише зброярі — князь Данило готувався до відсічі Орді!

У надії об'єднати Русь

Галицький книжник віддавав належне заходам Данила Романовича щодо відродження старих і будівництва нових міст, особливо оборонних фортець і замків. У короткому посмертному панегірику князеві серед переліку його чеснот з повагою сказано, що він «сзда города многъ»⁴⁴. Протягом 1238–1258 рр. Романовичі інтенсивно укріплювали південні й східні рубежі своєї землі.

Державотворча, зокрема оборонна, діяльність Данила насторожила Орду. До всього, Галицько-Волинське князівство певний час не було обкладене татарською даниною, в ньому не було татарських намісників-баскаків. Тому в 1245 р., незабаром після Ярославської битви (в якій Данило розгромив угорське військо і після якої знищив боярську опозицію) Батий звелів своєму намісникові в Південно-Західній Русі Мауці послати до Данила з вимогою: «Дай Галичь!». А далі в ізводі вміщено промовисті слова:

«Быть [Данило] въ печали велици, зане не утвердилъ бѣ земля свояе городы, и дума съ братомъ своимъ, поеха къ Батыеву рече: “Не дамъ полуотчины свояе, но еду къ Батыеву самъ”»⁴⁵.

Джерело ясно засвідчує наміри Данила Романовича зміцнити свою землю фортецями і замками для відсічі захланному ворогові. Багато що було вже зроблено. Збудований був неприступний Холм, який не змогли здобути ні полчища Батия 1241 р., ні військо Бурундая 1259 р.

---

42 Юнаки; тут в значенні: підмайстри.

43 Галицько-Волинський літопис. С. 122.

44 Там само. С. 128.

45 Там само. С. 109.

Поїздка Данила до Сараю і зустріч з Батием завершилися сприятливо для князя. Він визнав зверхність монголів, потрапив у залежність від Орди⁴⁶. Ціною особистого приниження князь зберіг цілісність своєї землі, не впустив до неї татарських баскаків — і здобув нарешті перепочинок для готування до збройної боротьби проти Орди.

Одразу по поверненні з Сараю Данило кинувся шукати союзників. Він, певно, розумів, що не західні сусіди будуть його опорою в діях, спрямованих на звільнення від монгольського ярма. Адже Угорщина, Польща й Литва поринули у справи суто європейської політики, їх не хвилювала доля руських земель, на які вони не раз зазіхали, вони не платили обтяжливої й принизливої данини монгольським ханам. Всі свої зусилля государ скеровує на організацію союзу руських князівств і земель проти монгольського панування. Він звертає погляд у Північно-Східну Русь. Його північноруську політику підтримуватимуть вірні йому люди двору. Адже після Ярославської перемоги і винищення ворожих галицьких бояр чільне місце у дворі Данила знову посядуть бояри волинські, вірні його помічники з 20-х років XIII ст.

На півночі Русі події тоді розвивалися таким чином. Восени 1246 р. у Монголії помер володимиро-суздальський князь Ярослав Всеволодич. Існують підстави думати, що його отруїли монголи, бо він добивався меншої залежності від них. Папський посол до Монголії Плано Карпіні прямо пише, що монгольська ханша Огуль-Гамиш, дружина великого хана Гуюка, наказала вбити Ярослава, аби загарбникам було вільніше остаточно заволодіти його землею⁴⁷. По тому монгольська верхівка роздмухує сварки за великокнязівський стіл Русі між синами Ярослава — Святославом, Олександром, Андрієм та Михайлом. Останній захопив батьківський стіл у 1247 р., але вже наступного року наклав головою у війні з Литовським князівством. А 1248 р. великокнязівський престол за рішенням великої ханші Монголії дістався Андрію Ярославичу⁴⁸.

Це було викликано розладом у монгольській панівній верхівці. Адже 1248 р. помер великий хан Гуюк, і на престол вимерла його вдова Огуль-Гамиш (1248–1251). Вона ворогувала з Батием, що відбилося на монгольській політиці щодо Русі. Завдяки їй монголи призначили великим князем Русі молодшого брата Олександра Ярославича Андрія⁴⁹. Олександр почувався ображеним і почав інтригувати в Орді проти брата.

Одержавши від верховного хана «ярлик» (грамоту) на велике князіння, юний Андрій Ярославич почав поводитися незалежно щодо Орди й самого Батия. Він прагнув звільнити Русь від монгольського лиха, докладав до того зусиль і діяв часом надто прямолінійно. Вже першого року недовгого сидіння Андрія на великокнязівському престолі Володимира-на-Клязьмі він перестав посилати дарунки

46 Там само.

47 Плано Карпіні Іоанн де. *История монголов*. СПб., 1911. С. 57–60.

48 *ПСРЛ*. Т. 1. Стб. 472.

49 Пашуто В. Т. *Очерки по истории Галицко-Волынской Руси*. М., 1950. С. 271–272.

ханові, що обов'язково робили його попередники, та й усі інші руські князі. Навіть неодмінні данини монгольським правителям в роки його княжіння сплачувались не повністю⁵⁰.

Намагання Андрія Ярославича визволитися від монгольської кормиги не могло не привернути уваги Данила Романовича і його урядовців. У неминучій боротьбі із завойовниками сильний володимиро-суздальський князь міг бути найкращим союзником. Назрівала коаліція Південно-Західної Русі та Русі Північно-Східної.

На мою думку, ініціатива такого союзу належала більш досвідченому і старшому за віком Данилові. На подібне припущення наводить такий факт: у 1250 р. найближчий сподвижник Данила митрополит Кирило поїхав з візитами спершу до Рязані, а далі до Володимира-на-Клязьмі. Не може бути сумнівів у тому, що ця поїздка стояла в прямому зв'язку з наступним шлюбом Андрія з донькою галицько-волинського государя. *Лаврентіївський літопис*, сповіщає, що взимку того року «о жени ся князь Ярославичь Андрѣй Даниловною Романовича, и вѣнча и митрополить в Володимери...и много веселья бѣ»⁵¹.

Мета підготовленого дворами обох государів династичного союзу між Галицько-Волинським і Володимиро-Суздальським князівствами могла бути лише одна — організація збройного скинення монгольського ярма. Навіть неприхильному до Андрія північноруському літописцю довелося визнати, що гордий князь, коли вступив у збройний конфлікт з Ордою, волів краще «с своїми бояры [двором] бѣгати, нежели царямъ [ханам] служити. И побѣже на невѣдому землю со княгинею своею и с бояры своими»⁵².

У наступній боротьбі з монгольським засиллям в Андрія було мало шансів спертись на когось із північноруських князів. Брат Олександр (Невський) вороже ставився до нього, ображений тим, що молодший брат відняв у нього престол. Андрія підтримував тверський князь Ярослав Ярославич, проте його допомоги було замало, бо Твер мала невелике і слабе військо. Тому й для Андрія Данило був найкращим і чи не єдиним серйозним союзником проти Орди.

Все це зробило сили Русі перед війною Андрія Ярославича з Ордою роздробленими і не готовими до двобою. Тим часом, монгольські хани продовжували пильно стежити за відвертими намаганнями Андрія Ярославича вийти з-під їхньої важкої руки. Шлюб володимиро-суздальського князя з донькою Данила став для них грізною пересторогою. В Сараї вирішили, що зволікати більше не можна й послали проти Андрія сильне військо під проводом одного з Чингізидів — Неврюя. У давньоруські літописи ця подія увійшла під характерною назвою «Неврюева рать».

У 1252 р. полки Неврюя форсованим маршем пішли на князівство Андрія Ярославича. Він не скорився ворогу й вчинив збройний опір. Коли монголи, фор-

---

50 Каргалов В. В. *Феодальная Русь и кочевники*. М., 1967. С. 140–145.

51 *ПСРЛ*. Т. 1. Стб. 472.

52 Там само. Стб. 473.

сувавши р. Клязьму, підійшли до Переславля-Залеського, їх зустрів володимиро-суздальський князь із військом. Як сповіщає північноруський літописець, відбулася велика битва. Андрія підтримала лише прислана тверським князем невелика дружина. Напад монголів був настільки несподіваним, що Андрій не встиг повідомити про це Данила, тож допомога від Галицько-Волинського князівства запізнилася. Певно, володимиро-суздальський князь не мав часу й зібрати народне ополчення. У запеклій битві незліченна ворожа орда перемогла. Той самий літописець сповіщає, що Андрій Ярославич утік до «Свейської землі», тобто до Швеції⁵³. Так вибув із політичного життя Русі природний і найкращий союзник Данила Галицького у визвольних змаганнях проти іноземних поневолювачів.

У своїх намаганнях об'єднати Русь для відсічі ворогові Данило не обмежився союзом із володимиро-суздальським государем. На жаль, цей бік його діяльності мало відбитий у *Галицько-Волинському літописі* й історикам доводиться реконструювати його за уривчастими, часто випадковими згадками різних давньоруських та іноземних джерел. Так, відомо, що після «Батієвого погрому» Данило не облишив намірів поширити свою владу на Київ. Узимку 1254–1255 рр. він звернувся по допомогу до литовського князя Мендовга, пообіцявши підтримку в боротьбі того з опозицією. Та широко задуманий похід на Наддніпрянщину зірвався через неузгодженість дій галицько-волинських і литовських полків⁵⁴.

Спрямована на формування коаліції проти Орди діяльність Данила не могла не стривожити її правителів. Джерела неповно і, зрештою, сумарно сповіщають про те, що на початку 1250-х рр. він опинився в збройному протистоянні з ордою одного з монгольських воєначальників Куремси, що кочувала на півдні сучасної території України. Є підстави думати, що початки конфлікту з монголами відносяться до межі 1240-х–50-х рр., коли ханська ставка помітила зусилля Данила укласти воєнну угоду з Андрієм Ярославичем. Як би там не було, на початку 1250-х рр. ставлення Орди до Данила різко змінюється. Від колишньої приязні не залишилося й сліду. Орда вирішує збройною рукою приборкати Данила.

Розроблений у ханській ставці для Куремси стратегічний план війни проти Галицько-Волинського князівства складався, як випливає з подальших його дій, із таких частин: 1. вторгнення на найменш захищене галицьке Пониззя; 2. відтиснення війська Данила на захід наступальними операціями на півдні Волині з тим, щоб відрізати його від Київщини; 3. окупація Київської землі й лише після того — перехід у рішучий наступ на Галицько-Волинську Русь⁵⁵.

Спочатку Куремса діяв відповідно до цього плану. Він прорвав оборонний рубіж князівства на Дністрі і навіть посадив свого баскака в головному місті Пониззя Бакоті. Однак старший син Данила Лев відбив Бакоту й узяв у полон того

53 *ПСРЛ*. Т. 10. Летописный сборник, именуемый Патриаршею или Никоновскою летописью. СПб., 1885. С. 138.

54 *Галицько-Волинський літопис*. С. 120.

55 Котляр М. Ф. Данило Галицький. С. 319.

баскака. Далі Куремса вдерся на Південну Волинь і спустошив околиці Крем'янця, та не зміг здобути місто. І знову Лев Данилович відігнав його. Куремса намагався перейти в контрнаступ, та коли його кіннота з'явилася на Волині, вона була розсіяна військом Романовичів під Луцьком. Монгольська орда змушена була повернутись у місця своїх кочовищ на Півдні, в так зване «поле» (степ)⁵⁶.

Таким чином, протягом першої половини 50-х років XIII ст. Данило Романович успішно протистояв монгольському війську, не раз завдаючи йому нищівних поразок. Галицький літописець з повним правом і великою гордістю записав у своєму творі: «Данило же дръжаше рать с Куремсою, и ни коли же не бояся Куремсы, не бѣ бо могль зла ему створити никогда же Куремса»⁵⁷.

Отже, Данило Романович першим серед руських князів успішно воював з монголами і перемагав їх. З повним правом можна сказати, що він проклав шлях прийдешнім поколінням руських полководців, котрі навчилися битись з татарами і перемагати їх. Маю на увазі й Дмитрія Донського, і його сподвижника Дмитра Боброка волинського, й Івана III, котрому пощастило скинути ненависне татаро-монгольське ярмо.

Так виглядає багатогранна діяльність княжого двору Романовичів у мерехтливому, часто невірному й суперечливому світлі джерел, перлиною серед яких є *Галицько-Волинський ізвод*.

Інститут історії України НАН України

---

⁵⁶ *Галицько-Волинський літопис*. С. 119–121.

⁵⁷ Там само. С. 123.